

Петров О. С.,
ад'юнкт

Харківського національного університету внутрішніх справ

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАСТАВИ ЯК РІЗНОВИДУ ЗАПОБІЖНОГО ЗАХОДУ ЗА ЧИННИМ КРИМІНАЛЬНИМ ПРОЦЕСУАЛЬНИМ КОДЕКСОМ УКРАЇНИ

Анотація. Статтю присвячено вивченню актуальних питань застосування запобіжного заходу у вигляді застави як основної гарантії реалізації завдань кримінального процесу.

Ключові слова: запобіжні заходи, застава, заставодавець, Європейський суд із прав людини, колізії права.

Постановка проблеми. Визнання України на міжнародній арені нерозривно пов'язано з її вступом до Ради Європи та, як наслідок, ратифікацією основних документів цієї організації. Одним із таких документів є Європейська конвенція із прав людини, що підтверджує прийнятий 23 лютого 2006 р. Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду із прав людини» [1]. Європейський суд із прав людини (далі – ЄСПЛ) є передовим правозахисним органом загальноєвропейської судової системи, але аналіз практики застосування запобіжних заходів цим судом вказує на наявність колізії права, помилкове трактування норм права та відсутність законодавчого регулювання окремих питань у цьому напрямі. На сьогодні існують різні погляди на місце рішень ЄСПЛ у законодавстві України, які загалом є важливим джерелом для національного правосуддя, а тому актуальність дослідження цієї теми диктує сьогодення.

Проблеми, пов'язані із застосуванням інституту запобіжних заходів, досліджували такі науковці, як Г.С. Герасименко [2], О.В. Петрова [3], А.М. Резніков [4], І.В. Тарасова [5], І.М. Янченко [6] та ін. Але, незважаючи на теоретичне дослідження ними зазначеного питання, на практиці під час застосування запобіжних заходів виникає ряд проблем, які потребують свого вирішення. Процеси демократизації українського суспільства та прямування його до дійсно соціальної, правової держави на засадах насамперед забезпечення прав і свобод людини та гідних умов її життя закономірно посилює теоретичний і практичний інтерес української юридичної науки та пересічних громадян до основ діяльності й механізму функціонування міжнародних правозахисних інститутів.

Виклад основного матеріалу дослідження. В Україні запобіжні заходи є основною гарантією реалізації завдань кримінального процесу. Метою застосування запобіжного заходу є: з одного боку, перешкодження особі, яка обвинувачується або підозрюється у скоєнні нових злочинів, переховуванню від слідства та суду, а з іншого – не допустити можливості завдання перешкод у встановленні об'єктивної істини щодо кримінального провадження.

Окремої уваги заслуговує питання ефективності застосування запобіжних заходів, їх законність та обґрунтованість. Так, невірні вибір і застосування слідчим, прокурором або судом чи слідчим суддею запобіжного заходу унеможливує досягнення ним мети. Таким чином, виникає необхідність чіткого визначення запобіжних заходів, їх сутності та видів, підстав та порядку застосування.

Під запобіжним засобом у доктринальному сенсі слід розуміти заходи процесуального примусу, які застосовуються уповноваженим органом, за наявності підстав, у порядку, визначеному законом, до обвинуваченого (підозрюваного) для попередження можливості його ухилення від слідства або суду, попередження або запобігання його злочинній діяльності, неправомірного впливу на провадження і забезпечення виконання вироку [7, с. 9], із чим ми погоджуємося.

Відповідно до ст. 176 чинного Кримінально процесуального кодексу України (далі – КПК України) система запобіжних заходів включає: особисте зобов'язання, особисту поруку, заставу, домашній арешт, тримання під вартою [8].

Окремої уваги потребує розгляд питання щодо підстав та порядку застосування застави як альтернативи запобіжному заходу у вигляді тримання під вартою. На сьогодні немає чітко розробленого механізму застосування застави до особи, відсутнє нормативне закріплення цього питання. А тому наявна необхідність наукового дослідження указаної проблеми та розроблення рекомендацій щодо подолання наявних прогалин і суперечностей.

Сьогодні на території України застава, як запобіжний захід, застосовується досить рідко. Основною причиною цього є недосконалість національного законодавства у зазначеній галузі. Так, на території нашої держави застосування до особи застави є швидше винятком, аніж правилом, хоча закордоном практика застосування такого виду запобіжного заходу є достатньо розповсюдженою.

На думку В.І. Фаринника, необхідно встановити заборону на застосування будь-яких альтернативних заходів тримання під вартою у деяких категоріях злочинців [11, с. 333–334], із чим неможливо погодитись, адже особливістю застосування застави є те, що вона є одним із найгуманніших і найменш суворих видів запобіжних заходів. У чинному КПК України законодавець визначає метою зменшення кількості призначення запобіжних заходів у вигляді тримання під вартою обов'язкове призначення слідчим суддею альтернативи у вигляді застави.

Відповідно до ст. 182 КПК України застава – це запобіжний захід, що полягає у внесенні коштів у грошовій одиниці України на спеціальний рахунок, визначений у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України, для забезпечення виконання підозрюваним, обвинуваченим покладених на нього обов'язків за умови направлення внесених коштів у дохід держави в разі невиконання цих обов'язків [8].

Запобіжний захід у вигляді застави є ефективним способом впливу на особу підозрюваного, обвинуваченого, який базується на економічній зацікавленості та моральному зобов'язанні перед іншими фізичними або юридичними особами, якщо вони виступили заставодавцями.

Застава не відрізняється від інших видів запобіжних заходів своїм спрямуванням на досягнення конкретної мети, зо-

крема забезпечення виконання підозрюваним, обвинуваченим покладених на нього обов'язків, а через це забезпечення кримінального провадження. При цьому законодавець припускає можливість у деяких випадках частиною суми застави відшкодувати збитки, що були завдані правопорушенням.

Можливість грошових втрат у випадках невиконання вимог застави змушує підозрюваного, обвинуваченого до її виконання, що й було метою законодавця.

У разі, якщо підозрюваний, обвинувачений не в змозі внести заставу особисто, законодавець передбачає можливість внесення грошових виплат фізичною чи юридичною особою від свого імені. Проте, відповідно до КПК України, коло таких осіб обмежене. Наприклад, заставаодавцем не може бути юридична особа державної чи комунальної власності або такої, що фінансується з місцевого, державного бюджету, бюджету Автономної Республіки Крим, або у статутному капіталі якої є частка державної, комунальної власності, або яка належить суб'єкту господарювання, що є у державній або комунальній власності [8].

У разі, якщо заставу вносить юридична особа, у тексті ухвали слідчого судді, суду повинні бути зафіксовані повні дані особи: прізвище, ім'я та по батькові, дата народження, місце проживання та перебування, найменування, місцезнаходження, необхідні банківські реквізити, а також дані про особу її представника та документ, яким підтверджуються його повноваження. В останньому випадку повинні долучатися документи про правомірність виділення підприємством, установою чи організацією відповідної суми для використання як застави.

Ухвалою слідчого судді, суду визначається розмір застави з урахуванням особливостей обставин правопорушення, майнового та сімейного стану підозрюваного, обвинуваченого, інших даних про його особу та ризики, передбачені ст. 177 КПК України. Розмір застави повинен відповідати можливостям підозрюваного, обвинуваченого, бути реальним до сплати та одночасно сума повинна бути такою, щоб забезпечити втілення мети цього запобіжного заходу.

Загальна сума застави прямо залежить від виду правопорушення. Так, за вчинення злочину невеликої або середньої тяжкості – від одного до двадцяти розмірів мінімальної заробітної плати. За вчинення злочину, що кваліфікується як тяжкий злочин, – від двадцяти до вісімдесяти розмірів мінімальної заробітної плати. А у разі вчинення особливо тяжкого злочину – від вісімдесяти до трьохсот розмірів мінімальної заробітної плати [8]. Та незважаючи на чітко встановлені розміри застави, слідчий суддя, суд мають право у разі скоєння тяжкого або особливо тяжкого злочину призначити заставу, що виходить за встановлені межі у тих випадках, коли застава у зазначених межах не забезпечить виконання особою покладених на неї обов'язків.

Запобіжний захід у вигляді застави застосовується виключно як самостійний захід та одночасно виступає альтернативою триманню під вартою. Стосовно підозрюваного, обвинуваченого у скоєнні злочину, за який передбачено покарання штрафом понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, може бути застосована застава або тримання під вартою.

Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження порядку внесення коштів на спеціальний рахунок у разі застосування застави як запобіжного заходу» від 11 січня 2012 р. № 15 застава вноситься у національній грошовій одиниці на спеціальний рахунок суду, який обрав такий запобіжний захід, відкритий в органах Казначейства в установленому законодавством порядку [9].

Протягом 5 днів із дня обрання запобіжного заходу у вигляді застави особа повинна внести кошти на рахунок. Документом, що підтверджує проведення платіж, є завірений банком бланк сплати застави, що передається слідчому, прокурору або суду, що здійснює кримінальне провадження.

Також законодавцем встановлений порядок призначення застави як альтернативного запобіжного заходу триманню під вартою. Підозрюваний, обвинувачений або третя особа, яка сплачує заставу, мають право у будь-який момент внести заставу в розмірі, визначеному в ухвалі про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. При цьому факт внесення застави є підставою для звільнення підозрюваного, обвинуваченого з-під варти. Після сплати особа автоматично змінює запобіжний захід, у зв'язку із чим спеціально уповноважена особа роз'яснює обов'язки та наслідки невиконання вимог, що встановлює законодавець.

Рішення про долю застави залежить від дотримання підозрюваним, обвинуваченим, заставаодавцем покладених на них обов'язків. У разі їх невиконання питання про звернення застави в дохід держави вирішується слідчим суддею, судом за клопотанням прокурора або за власною ініціативою суду з одночасним застосуванням до підозрюваного, обвинуваченого запобіжного заходу у вигляді застави в більшому розмірі або іншого запобіжного заходу.

За визначенням Ю.М. Грошевого, застава, що не була звернена в дохід держави, повертається підозрюваному, обвинуваченому, заставаодавцю після припинення дії цього запобіжного заходу. Проте коли заставу було внесено самим підозрюваним, обвинуваченим, вона може бути звернена судом на виконання вироку в частині майнових стягнень, зокрема на відшкодування збитків, завданих злочинцем потерпілому. Якщо ж заставаодавцем є інша особа, то таке судове рішення можливе лише за згодою на це самого заставаодавця, оскільки в іншому випадку буде порушено його право власності, що є неприпустимим [10, с. 315].

На сьогодні актуальним є ряд спірних та невіршених питань щодо порядку та особливостей призначення застави як різновиду запобіжного заходу. Зазвичай після внесення застави особа намагається ухилитися від покарання та сховатися від органів, що здійснюють розслідування кримінального провадження. У такому разі кошти із застави залишаються у бюджеті держави, але чи компенсують вони негативні наслідки кримінального правопорушення, що вчинила особа? Розслідування кримінального провадження зупинилося, правосуддя не здійснюється, злочинець залишається безкарним. Можливо, з погляду матеріальної економії це і було б виправдано: не треба витрачатися на утримання арештованого в ізоляторі тимчасового тримання. Але з погляду законності і правосуддя сума застави і збитки від злочину непорівнянні.

Що ж стосується предмета застави, то сума застави визначається органом, що обрав цей запобіжний захід, відповідно до обставин справи. Інші властивості предмета застави, зокрема законність отримання цих коштів, ні в чинному, ні в передбачуваному законодавстві не врегульовані.

Окремі сторони, що характеризують предмет застави, знайшли відображення в дослідженнях, присвячених теорії і практиці застосування цього запобіжного заходу. Зокрема, докладно вивчене питання про те, що предмет застави можуть складати тільки гроші та види іншого коштовного рухомого майна чи ж і різна нерухомість (зокрема, будівлі), а також іноземна валюта. Висловлено обґрунтовані судження про норма-

тивні підстави і методику визначення розміру коштів, внесених як заставу.

Із проведеного дослідження випливає, що практично без уваги залишилося питання про походження грошей чи інших цінностей, внесених як застава. На нього відсутня відповідь у чинному законодавстві і немає переконливих суджень у юридичній літературі. Проте зазначена проблема є дуже важливою. Її довільне вирішення може створити умови не тільки для використання як застави «брудних» грошей, але і для поширення такої форми їх відмивання. Подібне явище створює сприятливий ґрунт для легалізації (відмивання) коштів та іншого майна, придбаного незаконним шляхом, що вже є злочином, за яке у статтях Кримінального кодексу України передбачена відповідальність. Це також важливо, оскільки порушення відбуваються у сфері кримінального судочинства, спеціально призначено для боротьби з подібними явищами.

Висновки. Враховуючи вищевикладене, вважаємо, що необхідно удосконалювати законодавчий механізм призначення запобіжного заходу у вигляді застави. Адже неповне та нечітке врегулювання зазначеного питання стає причиною помилок на практиці та мінімізує кількість випадків застосування указано-го запобіжного заходу.

Література:

1. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду із прав людини : Закон України від 23 лютого 2006 р. № 3477–IV // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 30. – Ст. 260.
2. Герасименко С.Г. Судовий контроль на досудових стадіях кримінального судочинства: національне законодавство та зарубіжний досвід : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / С.Г. Герасименко. – Запоріжжя, 2012. – 20 с.
3. Петрова О.В. Защита прав и свобод личности в уголовном процессе республики Беларусь : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность» / О.В. Петрова. – Минск, 2003. – 23 с.
4. Резников А.Н. Деятельность защитника при применении задержания и заключения под стражу в российском уголовном процессе : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность» / А.Н. Резников. – Краснодар, 2003. – 22 с.
5. Тарасова І.В. Процесуальний порядок застосування підписки про невиїзд у кримінальному процесі України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / І.В. Тарасова. – К., 2012. – 18 с.
6. Янченко І.М. Кримінально-процесуальний примус у провадженні слідчих дій : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / І.М. Янченко. – К., 2010. – 18 с.
7. Карпова Т.В. Інститут запобіжних заходів у кримінальному судочинстві : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / Т.В. Карпова. – Х., 2012. – 227 с.
8. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р. № 4651–VI // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 9–10. – Ст. 88.
9. Про затвердження порядку внесення коштів на спеціальний рахунок у разі застосування застави як запобіжного заходу : Постанова Кабінету Міністрів України від 11 січня 2012 р. № 15 // Офіційний вісник України. 2012. – № 4. – Ст. 151.
10. Кримінальний процес : [підручник] / [Ю.М. Грошевий, В.Я. Тацій, А.Р. Туманянц та ін.] ; за ред. В.Я. Тація, Ю.М. Грошевого, О.В. Капліної, О.Г. Шило. – Х. : Право, 2013. – 824 с.
11. Фаринник В.І. Підстави та процесуальний порядок застосування запобіжного заходу у вигляді взяття під варту / В.І. Фаринник // Форум права. – 2015. – № 1. – С. 329–326.

Петров А. С. Актуальные вопросы применения залога как вида меры пресечения согласно действующему Уголовному процессуальному кодексу Украины

Аннотация. Статья посвящена изучению актуальных вопросов применения меры пресечения в виде залога как основной гарантии реализации задач криминального процесса.

Ключевые слова: меры пресечения, залог, залогодатель, Европейский суд по правам человека, коллизии права.

Petrov O. Relevant questions about the purpose of bail as a kind of preventive measure of the criminal procedure code of Ukraine

Summary. The article is devoted to the study of urgent issues of application of the preventive measure in the form of a pledge, as the main guarantee of the implementation of the tasks of the criminal process.

Key words: preventive measures, pledge, European Court of Human Rights, conflict of law.